

הירדבין בתלכות מלכים א ד במה שכתב הרמב"ם, שאם אמו מישראל ממנים אותו למלך, והקשה על זה הרדב"ן, ממה שאמרו "מקרב אחיך" ממובחר שבאחיך ותירץ, שבזה דרשו בספרי, "מקרב" ולא מחוץ לארץ זה צ"ע, שהרי הלכה זו נשמטה ולא הובאה ברמב"ם.

ונראה שהרמב"ם לשיטתו הזכרת להשמיט דברי הספרי מהלכה. הרמב"ם שם כתב: "אין מעמידין מלך מקהל גרים וכו' אפילו אחר כמה דורות עד שתהא אמו מישראל, שנאמר: לא תוכל לתת עליך איש נכרי אשר לא אחיך הוא. ולא למלכות בלבד, אלא לכל שררות שב ישראל, לא שר צבא לא שר חמשים וכו' ואין צריך לומר דין או נשיא שלא ידא אלא מישראל. שנאמר מקרב אחיך תשים עליך מלך, כל משימות שאתה משים לא יתו אלא מקרב אחיך".

הנה הרמב"ן (יבמות מה, ב) והרשב"א (שם קב, א) כתבו, שבכל שאר המשימות לא למדו משום תשים עליך מלך, אלא מלא תוכל לתת עליך איש נכרי ולפיכך אמרו, שאם אמו מישראל, איננו איש נכרי, אבל במלך שלמדו משום תשים עליך מלך מקרב אחיך, אינו כשר, אלא אם כן גם אביו מישראל. אבל לדעת הרמב"ם ראינו מפורש, שכל המשימות למדו מ"שום תשים", ואם כן אם אמרו שבזה כשר מי שאמו מישראל, הוא הדין למלך. ואם כן קשה טובא: אם כל המשימות וגם דין בכללן, נלמדו מהפסוק "מקרב אחיך", הרי לדעת הספרי, שדרשו מקרב ולא מחוץ לארץ, גם דין בכלל זה ואם כן מה שאלו בסנהדרין יד, א ברא דאין סומכין בחוץ לארץ, אם סומכים בארץ ונסמכים בחוץ לארץ מהו, אם סמיכתם סמיכה או לא, ולפי הנ"ל, כשם שאין ממנים מלך אלא מקרב אחיך, היינו אם הוא בארץ-ישראל, ולא אם הוא בחוץ לארץ, הכי נמי, שאין למנות דיינים אם הם בחוץ לארץ, ומאי מיבעי להו. אלא על כרחיה, כי דעת הבבלי שלא כהספרי ואין דורשים מפסוק זה של "מקרב" למעט שאין ממנים מלך בדיוטו בחוץ לארץ. ומה שאמרו אין סמיכה בחוץ לארץ, אינו מפסוק זה, אלא מפסוק אחר שהובא בירושלמי סוף בכורים.

הרב מ. ד. גרוס

לדמותו של הזוהר הקדוש

כידוע, נתגלה ספר הזוהר על-ידי רבי משה די-ליאון מאבילה, שחי בשנות ה' אלפים י"ס—ס"ה. ספר זה נקרא בפי רבינו בחיי בספרו על התורה ובפי רבי יהודה מוסקאטו בפירושו לכוזרי בשם "מדרש רבי שמעון בר יוחאי" ובספר יוחסין לרבי אברהם זכות נקרא "מדרש יהי אור". המקובל רבי מנחם ריקאנאטי בפירושו על התורה ורבי מנחם לונזאנו בספרו "עבודת-מקדש" קראוהו "הזוהר הגדול", אבל שמו המקובל והשגור בפי עמנו היה ונשאר "הזוהר הקדוש". הספר מורכב מחלקי אידרא רבא, אידרא זוטא, רעיא מהימנא, ספרי דצניעותא, מדרש העולם, תיקוני זוהר, זוהר חדש.

בנוגע לשאלה אם ספר מקדש זה כולו או בחלקו העיקריים חובר על-ידי התנא האלהי רבי שמעון בר יוחאי ובנו רבי אלעזר ותלמידיו והוא רק נתגלה על-ידי רבי משה די-ליאון או שרבי משה בעצמו חיברו, נוצרת סדרות רחבה

ושלימה, שאין ביכולתי למצותה במסגרתו המצומצם של מאמרי זה. ראשון המפקקים בקדמותו של הוזהר היה רבי יצחק דמן עכו, תלמידו של רבי שלמה פטיט (מן ההר), מתנגדו של הרמב"ם, תלמידו וחברו של הרמב"ן ובן דורו של רבי משה, שנשבה על ידי אלאשרף, שליט מצרים, בבבשו את עכו מידי הנצרים ונתגלגל לספרד ואדיר חפצו היה לברר את עניין ספר הוזהר וכשנפגש עם רבי משה די-ליאון ביקש ממנו להראות לו את כתב היד המקורי של הספר ורבי משה נשבע לו, שהעתיק את הספר מכתב יד קדמון שנמצא בביתו באבילה. אולם בינתיים נפטר רבי משה ואלמנתו ובתו העידו לפני רבי יצחק, שהן לא ראו שום כתב יד, אשר ממנו היה מעתיק רבי משה. אולם אפילו בעדות אנשים כשרה כלל בדיעבד שלא ראינו אינו ראיה, מכל שכן בעדות נשים בלתי מוסמכות. אנו רואים, שרבי יצחק הרבה בספריו "מאירת עינים" ובקיצורו "לקט שושנים" וב"ספר הסודות" לצטט מדברי הוזהר כמדברים עתיקים. כמו כן מסופר, שהמקובל רבי יוסף בן המקובל המפורסם רבי טודוס אבולאפיא רצה לנסות את רבי משה די-ליאון באמרו לו, כי נאבד ממנו קונטרס אחד מספר הוזהר ונא מבקש ממנו להעתיק לו קונטרס זה ורבי משה העתיק לו את הקונטרס המבוקש (יוחסין השלם).

גדולי הדורות הסכימו והורו, שספר מקדש זה בקדושת דורות הוא בעיקרו פרי רוחם של רשב"י ובנו ותלמידיו. האמינו בכך באמונה שלימה כל המקובלים, אבל גם גדולים כאלה שלא היו מאדוקי הקבלה, כגון הרמ"א שכתב בתשובותיו (סימן ז) למתיר"ל: "אם אברת, אברת יותר מלעסוק בקבלה ממה שאברח מפילוסופיה", אף על פי כן הביע את שמחתו בשעה שהתכוון בדבריו לדעת הנוהר, שדבריו נתונים מסיני (תורת העולה, חלק א, פרק יג, וחלק ב, פרק א). יוצרי החסידות החדשה, החל מבעש"ט, כולם האמינו והחזיקו בקדמות הספר הזה ובקדושתו, אבל גם מתנגדי החסידות ובראשם הגר"א האמינו בקדמות הספר. הגר"א חיבר פירוש מיוחד ל"ספרא דצניעותא" וכתב גם תגות לספר הוזהר.

ואם רבי יעקב עמדין (היעב"ץ) הסכים גם הוא שתלקיו העיקריים של הוזהר וחברו על ידי רשב"י ובנו ותלמידיו אלא שפיקפק היסס בנוגע לחלקים ממנו, שהם נראים לו כהוספות או תגות בשולי הספר שנכנסו במשך הזמן פנימה, הרי נראה ברור, שדברי ביקרתו של היעב"ץ על הוזהר וקדמותו בא מתוך שנאתו הלהטת לש"צ ול"נביאיו" ותומכיו, שהסתייעו כולם מקטעי הוזהר, שסילפום והגדילו לעשות בזה שני חסידי הש"צ, נחמיה חיון וחיים מלאך, שגם אצל המרתו ומותו של ש"צ הוסיפו להפיץ את תורתו המזויפת בעיקר באמשטרדם ואביו התכם צבי יחד עם ר' משה תגיו יצאו בקצף גדול בגדם ונגד כל תורת הש"צ. לכן פיקפק היעב"ץ בקדמותו של הוזהר. העיר על כך הרב חיד"א בספרו "שם הגדולים" (מערכת ספרים, ערך זהר) וכתב: "עתה מקרוב בא לידי מטפת ספרים" (של היעב"ץ) וראיתי שעשה פלילות עד שכתב שאינו (הוזהר) לתנא אלא לאחרון ופקפק על הגדולות ונראות. הייתי תמיה מאד על דבריו בכלל ובפרט ורבותינו אריון דאורייתא מהר"מ קרדובירו והאר"י וצ"ל בעלי רוח הקדש, אשר נגלה אליהם אליהו זכור לטוב ובכל הארץ יצא קוים ובקצה תבל מיליהם ואחריתם כמה קדושי עליונים, ולכן נראה לי כי גם הרב ו"ל (היעב"ץ) ידע באמת ובתמים ענין הוזהר הקדוש, אך בקנאתו על כת הארורים (ש"צ) שעוברים על כריתות ומיתות ב"ד ותלו עצמם בלשונות הוזהר בדברי שוא ושקר, לכן הראה פנים לקעקע ביצתם ולומר משום עת לעשות (תפרו תורתך) פקפוקים

אלו וכונתו לשמים זה' ברחמי ידינו לכף זכות". רבי משה מקוניץ מאובן ישן חיבר ספר מיוחד בשם "בר יוחאי" להשיב על טענות היעב"ץ ולהוכיח את קדמותו של הוזהר. גם רבי דוד לוריה (רד"ל) חיבר ספר מיוחד בשם "קדמת הוזהר" להוכיח את קדמותו.

לעומת זאת רבים, גם ממסדדי קדמותו של הוזהר מחדים, שחלו תוספות בספר הקדוש הזה, שהרי נזכרים בו אמוראים מאחרי תקופת רשב"י גם בשם קיבוצי "תנאין ואמוראין" (במדבר קנא ועוד), וקשה להניח שכל אלה הם רק שמות ספרותיים ולא ממשיים.

בראש המתנגדים לקדמותו של הוזהר עומד ההיסטוריון פרופ' גרץ (דברי ימי ישראל, גרץ-שפיר, חלק ה, עמ' 188—206 וציון יב בסוף החלק). אולם ידוע, שהיסטוריון זה היה מתנגד מושבע לכל תורת הקבלה והסוד ושנאתו להם מקלקלת את שורת אובייקטיביותו.

המאמר שנמצא בוזהר: זמין בני ישמעאל למשלט בארעא קדישא כד איהי ריקניא מכולא זמנא סגי וכו' ואינון יעכוון לבני ישראל לאתבא לדוכתייהו חמינין בני ישראל לאתעדא קרבין תקיפין בעלמא ולאחכושא בני אדום עליהו וארעא קדישא לא יתמסר לבני אדום" וכו' (שמות לב), והרי שלטון ישמעאל בארץ-ישראל החל רק בראשית תקופת הגאונים זה בא אלי גם לרמז על מסעי הצלב. אולם דברים דומים בנוגע לבני ישמעאל נמצאים גם בשם רבי ישמעאל בפרקי דרבי אליעזר (פרק ל, לב) וגם במקום אחר בוזהר, שבו גם נאמר, שאין לך גלות קשה כגלות ישמעאל (שמות יז), אולם ראינו שדוקא רשב"י התעסק בייסודים לגאולה כגון מאמרו: אם ראית סוס סרסי קשור בקברי איי הוי צופה לרגליו של משיח (מדרש רבה שיר השירים ה, יא). לדעתי ראיה נוספת לייחסו של רשב"י לספר הוזהר: אחד ממאמריו הטיפוסיים של רשב"י, הנובעים משנאתו לגויים, הוא מאמר ההלכה: קברי עכו"ם אינם מטמאים באוהל, שנאמר אדם כי ימות באוהל, אתם קרויים אדם ואין העכו"ם קרויים אדם (יבמות סא ב). מאמר דומה לזה נמצא בשם רשב"י גם בוזהר: זכאים הם ישראל שהקב"ה קרא להם אדם, שנאמר ואתם הדבקים בה' אלהיכם, אתם ולא שאר עמים ובשביל כך אדם אתם (שמות קלא). משני המאמרים האלה מתברר, כי לדעת רשב"י התואר אדם לילוד אשה הוא תואר נעלה מאוד. אבל בכל המקומות הרבים במקרא, במשנה ובתלמוד מפורש אצלנו, שבין התוארים של בן אדם ראשון במעלה הוא התואר איש (למשל: רש"י לישעיה ה, טו, רד"ק בספר השרשים, תוספות יום טוב לאבות ה, ג ועוד הרבה). וכן מפורש במדרש: אין אמרים איש אלא לאדם חשוב (תנחומא שמיני ט) ורק בוזהר נמצא: כמה דרגין איתקרי בר נש? אדם, גבר, אנש, איש, גדול שבכולם אדם (ויקרא מח). רואים אנו אפוא כיצד הלכתו של רשב"י בגמרא קשורה עם דבריו שבזהר. כבר כתב רבי משה תאגיו בספרו "משנת חכמים" (אות שלב), שבזהר מובאות משניות, ברייתות ותוספות יותר מבווארות מאשר בתלמודנו. רבי אברהם זכות, שהיה חכם גדול ורציני, אסטרולוג מלכותי, ממציא לוחות אסטרולוגיים ומורה לתבונה באוניברסיטת סלאמאנקה, הביא בספרו יוחסין (דפוס קושטאנינא) תשובה לשאלה הגדולה: מניין לקח וקיבל רבי משה די ליאון את כתב היד המקורי של ספר הוזהר? תשובה בצורת שמועה, כי כתב היד של הוזהר נמצא בגניזה במערה בארץ ישראל והובא אל הרמב"ן

בעכו והרמב"ן או תלמידיו שלתורו לקטלוגיה שבספרד ומשם נתגלגל לידי רבי משה די-ליאון. הרב חיד"א בשם הגדולים שלו (מערכת ספרים, ערך זהר) מביא בשם רבי אברהם רוביגו, שאמר בשם רבו, רבי משה זכות, מחבר קל רמ"ז ומוציא הוזהר החדש עם הערותיו, שמועה זו בקצת שינוי נוסח: "רשב"י עשה ספר הוזהר וכשמת כל הדור והוא אבדה חכמת הקבלה עד שהקרה ה' לפני מלך ממלכי המזרח (כנראה בא"י) שצוה לחפור במקום אחד על עסקי ממון ונמצא שם ארון אחד ובו ספר הוזהר ושלח לחבמי אומות העולם וחבמי אדום ולא ידעו ולא יבינו, שלח אתר היהודים, באו אצלו וראו הספר ואמרו לו: אדוננו המלך! זה הספר עשאו חכם אחד והוא עמוק וכו'. הצד השווה שבשני הנוסחאות האלה הוא שכתב היד של הוזהר נמצא בגניזה, לפי הנראה במערה בארץ-ישראל.

קרוב לוודאי, שההיסטוריונים המודרנים שלנו לא התייחסו ברצינות לשמועה זו על גילוי כתב היד של הוזהר ובחלקם בוודאי גם לעני לה אולם אותה ההפתעות של דורנו, הדור שזכה לראות בהקמת המדינה היהודית העצמאית, היא מציאת המגילות הגנוזות בכדים במערה בסביבת הירדן. גילויים מפתיעים אלה עוד לא הובררו כל צורכם ומי יודע מתי תגמר המלאכה הזאת וייתכן שימצאו עוד מגילות כאלו. המגילות האלו עלולות להפיץ אור חדש על הרבה שאלות היסטוריות השנויות במחלוקת. בכל אופן מה שכבר אפשר לשער הוא, כי הן נגנוזו בעת תקופת השמד שלאחר כשלוש מלחמת בר כוכבא בזמנו של רשב"י ובנו. אחת המגילות האלו "מלחמת האור והחושך" יש בה הרבה מן הדמיון לספר הוזהר. איך שלא יהיה בירור העניינים, על כל פנים התברר מגילויין, שמה שאפשר היה לגלות בגמא השביעית לאלף הששי מתוך גניזה במערות לא היה מן הנמנע לגלות במאה הראשונה ושיש להתייחס ביתר רצינות להודעה שכתב היד של ספר הוזהר, בכל אופן לחלקו העיקרי, נתגלה גם הוא באחת הגניזות.

קרה, לפי הנראה, לכתב יד המקורי של הוזהר מה שקרה בתקופות יותר מאוחרות לחלקים חשובים של שני התלמודים. נאבד לנו התלמוד הירושלמי לכל סדר קדשים, שהיה עוד בידי הרמב"ם (הקדמה לפירוש המשניות שלו). הרמב"ן, הראב"ד (בעל ההשגות להלכ' בכורים, פרק ב), המגיד משנה (הלכ' מכירה פרק כז), תקוני הוזהר (ט, ב) לפי פירוש ספר היצירה. הוא חסר לנו גם לשבעה פרקים האחרונים לנדה והתוספות (נדה סו, א) מביאו, לפרק ג' ממסכת מכות; למסכת שבת מפרק כא ועד הסוף, מחוץ לסדר טהרות, שלא ברור אם בכלל סודר. בנוגע לתלמוד הבבלי העיד רבנו שרירא גאון (באגרתו חלק ג וד), שרב אשי ורבינא סדרי ששים מסכתות. גם במדרש (רבה במדבר יג, שיר השירים ו) מדבר על ששים מסכתות, של הגמרא ולא של המשניות, שעליהן מדבר שם מקודם, ואילו למציאות יש בדינו, אפילו אם נחשוב גם מסכת תמיד למסכת מקורית מיוחדת, רק שלשים ושבע מסכתות וחסרות לנו עשרים ושלוש מסכתות. הן נאבדו לנו ונעלמו מאתנו ובוודאי נמצאות באיזו גניזות ואיתרע מזלן, שעדיין לא נתגלו כמו שנתגלה הוזהר הקדוש בגניזות.